

Kanály zprostředkování. Aktivity Heinricha Herbatschka ve Vídni, v Brně a v Praze

Jan Budňák

Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav germanistiky, nordistiky a nederlandistiky
budnak@phil.muni.cz

SYNOPSIS

Channels of Mediation: Heinrich Herbatschek's Activities in Vienna, Brno and Prague

This paper summarizes the mediation activities of Heinrich Herbatschek (1877 Vsetín — 1956 Vienna) in both Czech- and German-language environments between Vienna, Moravia and Prague. The author concludes that Herbatschek saw the potential of this mediation especially in the cultural field, putting it in more or less sharp contrast to the antagonistic political discourse. Systems of ideas compatible with this basic attitude were pacifism, for example (the essay *Unser Seelenleben im Völkerkriege*, 1915), and apolitical socialism (e.g. essays in the cosmopolitan magazine *Die Wahrheit* in Brno around 1920). Above all, however, it presented a fundamental criticism of strategies of othering based on national self-identification (as in the Moravian novel *Ist die Liebe tot?*, 1921). We find this ethos, which Herbatschek came to embrace as a student and translator of Masaryk (*Die Ideale der Humanität*, 1902), across the various spheres of cultural and social life that Herbatschek engaged in, which is to say as translator and reviewer of Czech modernism in the early 20th century, as a networker, writer and publisher in the *German-Czech Committee* and the *Moravian Club* in Vienna on the eve of World War I, as chairman of the *Austrian-Czechoslovak Society* and publisher of its magazine *Der Nachbar* (1929–1936), and as promoter of tourism between Austria and Czechoslovakia.

KLÍČOVÁ SLOVA/ KEYWORDS

Překlad; zprostředkování; literární moderna; pacifismus; kosmopolitismus; Tomáš Garrigue Masaryk / translation; mediation; modernist literature; pacifism; cosmopolitanism; Tomáš Garrigue Masaryk.

DOI

<https://doi.org/10.14712/23366680.2020.1.8>

Měřeno faktem, že Heinrich Herbatschek (1877–1956)¹ je dnes jméno naprosto neznámé, je početnost, ale především mnohocestnost, víceoborovost jeho aktivit na poli zprostředkování německo-českého (před rokem 1918, ve smyslu jazykově-kulturním), resp. rakousko-československého (po roce 1918, ve smyslu kulturním i me-

---

1 Narozen 1877 ve Vsetíně v židovské rodině. Matriční záznam o narození/obřizce se mi dohledat nepodařilo. Ve vídeňské židovské matrice je dochovaný záznam z roku 1909 o uzavření manželského svazku s Marianne Winternitzovou (1889–1984). Herbatschek byl

zistátním) více než překvapivá. Herbatschek byl *homo socius*, člověk pracující v sítích a síťe sám organizující. Nadto byl vždy takřikajíc „na správné straně“ — byť možná ne z tehdejšího, jistě ale z dnešního, demokraticko-liberálního pohledu. Herbatschek byl překladatelem Tomáše Garrigua Masaryka, Jaroslava Vrchlického i Josefa Svatoopluka Machara do němčiny po roce 1900, popularizátorem české literární moderny v německojazyčném prostředí, pacifistou na začátku první světové války, sociálním aktivistou, ba *fundraiserem*, umírněným socialistou a kosmopolitou v poválečných letech, autorem antinacionálního románu z moravského prostředí, dlouhodobým zastáncem masarykovského humanismu a internacionalismu a konečně i pionýrem zprostředkování turistického ruchu mezi Rakouskem a Československem ve třicátých letech. Kromě toho prožil bohatou kariéru známého vídeňského právníka, z níž vzešlo mimo jiné mnoho odborných i popularizačních právnických textů, vydávaných v Rakousku, ale recipovaných rovněž v tehdejší Československu.²

Bližší pohled na jednotlivé podoby Herbatschkovy politické, kulturní a literární aktivity v období 1899 až 1939 ukáže, jak se měnily koordináty kulturního zprostředkování mezi Vídní, Moravou a Prahou. Herbatschkův příklad může sloužit jako prototyp toho, jakými kanály v té které době probíhaly více či méně účinné pokusy o aktivitu v obou jazykových i kulturních kontextech³ a kulturně pojaté sblížení mezi nimi. Konstantní u Herbatschka zůstává étos kulturního zprostředkování, ale — tolik teze tohoto příspěvku — jeho těžiště se přesouvá z literárně-intelektuálního pole moderny začátku 20. století na pole aktivistické spolkové činnosti těsně před první světovou válkou, během ní a těsně po ní, aby nakonec okolo roku 1930 skončilo — nebo vyvrcholilo — v politicko-diplomatické činnosti s výrazným pragmatickým zaměřením na československo-rakouský turistický ruch. Tento vývoj je jistě

---

absolventem německého arcibiskupského/piaristického gymnázia v Kroměříži. Maturitu složil v létě 1896 (*Programm 1897*, s. 51). Datum úmrtí H. Herbatschka není ověřené. Tomáš Hájek (2009, s. 4) Herbatschkovu stopu ztrácí v roce 1940 ve Vídni, Miroslav Jeřábek (2012, s. 106) uvádí jako pravděpodobnou emigraci do Spojených států během druhé světové války. Novější text Libora Marka (2018, s. 76) datuje na základě genealogického serveru, uvádějícího ostatní údaje k osobě spolehlivě, Herbatschkovo úmrtí na rok 1956 (místo: Vídeň), srov. <<https://www.geni.com/people/Heinrich-Herbatschek/6000000011645007401>> [17. 2. 2020]. Nejsou však známy žádné Herbatschkovy aktivity po druhé světové válce.

- 2 Např. v časopise *Právník*. Tyto texty, stejně jako Herbatschkovy právnícké anekdoty, v rakouském tisku poměrně populární, musí zůstat v tomto příspěvku opomenuty. V podstatě právnícké, sociálně citlivé téma podpory ve stáří, které vzešlo z jeho právníckých aktivit, zpracoval Herbatschek také v dramatu *Im Ausgeding* (*Na výminku*, 1908). Šlo v zásadě o dramatické zdůvodnění nutnosti zavést státní podporu ve stáří.
- 3 Herbatschek byl minimálně v období před první světovou válkou zcela dvojjazyčný, což dokazuje jeho česká korespondence z této doby s J. S. Macharem. V německojazyčných kulturních periodikách recenzoval české knihy, sám překládal, za první světové války organizoval ve Vídni výuku češtiny (Hájek 2009, s. 3). Často se dovolával (idealizované) představy ještě nenacionalizované kulturní situace v českých zemích v první polovině 19. století, ale jednal vždy z pozice aktéra patřícího k rakouské, německojazyčné kultuře: metakritiku kategorie nacionality, byť třeba z pozice židovské, od něho jistě očekávat nelze.

zčásti individuální, lze ho chápat jako výsledek usazování Herbatschkových „kruhů“ v etablovaném měšťanském prostředí s přibývajícím věkem a společenským renomé aktérů. Lze ho ovšem chápat také jako reflex postupné institucionalizace rakousko-československých prostředkujících aktivit. Co bylo kolem roku 1900 postaveno na literárním a intelektuálním zprostředkování mezi českojazyčnou a německojazyčnou modernou, stálo kolem roku 1930 jednak na sdílené mytizované a institucionalizované figuře T. G. Masaryka a jednak na pragmatických, ekonomicky fungujících kanálech institucionálního zprostředkování mezi dvěma moderními státy. I o tomto vývoji svědčí historie zprostředkujících aktivit JUDr. Heinricha Herbatschka.

1. PŘEKLADATEL, RECENZENT

Heinrich Herbatschek je, pokud vůbec, v germanobohemistice znám jako překladatel Masarykových *Ideálů humanitních*⁴ a částí z Macharových *Konfesí literáta*⁵ do němčiny. Oba tyto rozsáhlejší překlady byly bezesporu inspirovány tím, co Herbatschek retrospektivně označil jako „éru přátelského kontaktu“ (Herbatschek 1930a) s Masarykem a Macharem ve Vídni na začátku století.⁶ Herbatschek ovšem Masarykovi přednášky navštěvoval už v Praze, kde zahájil své studium práv, které zakončil roku 1901 ve Vídni (Hájek 2009, s. 1). Německý překlad *Ideálů humanitních* vyšel v roce 1902, častý přátelský kontakt s Masarykem a Macharem skončil kolem roku 1904 (tamtéž, s. 2), ale Masaryk i Machar⁷ zůstali až do pozdních třicátých let 20. století pilíři, kolem nichž se splétají Herbatschkovy rozmanité aktivity na česko-rakouském půdorysu. Herbatschkův překladatelský záměr, který stručně formuluje v předmluvě k německému vydání *Ideálů humanitních*, lze označit jako interkulturní, což zde znamená, že překládaný Masarykův text má sice sloužit i jako zdroj informací o svém vlastním tématu, filozofické etice, především mu však překladatel připisuje širší cíl vzájemného poznání a sblížení dvou jazykově-kulturních formací, české a „německé“.⁸ Z úvodního slova překladatele je patrný jeho respekt k českojazyčné kultuře:

4 T. G. Masaryk: *Die Ideale der Humanität*. Carl Konegen, Wien 1902.

5 J. S. Machar: *Die Galeeren des Gymnasiums*. Reform-Verlag, Leipzig — Berlin 1919, vyšlo i 1912, také společně s fejetonem *Antika a křesťanství*.

6 Srov. např. Machar 1919, s. 48–58. V kapitole věnované vídeňskému antinacionalistickému, později sionistickému aktivistovi a politikovi Lucianu Brunnerovi píše Machar mj. o tom, že Herbatschek byl jedním ze zakládajících členů Brunnerova spolku *Nationale Autonomie* v roce 1908, společně s politikem K. Rennerem (1870–1950), pozdějším rakouským sociálnědemokratickým kancléřem (1918–1920) a spolkovým prezidentem (1945–1950), T. G. Masarykem (kterého Machar uvádí pod jménem Pastýř, srov. s. 56) nebo sionistou Nathanem Birnbaumem (1864–1937). K této události srov. také Jeřábek 2012, s. 106.

7 26. února 1939 píše Herbatschek, který v té době bydlí v Praze, kam dočasně uprchl z Vídně před nacisty, Macharovi dopis. Do Vídně se v roce 1940 ovšem vrací (Hájek 2009, s. 4).

8 To však vzhledem k rakouskému akčnímu rádiu vydavatele, vídeňského nakladatelství Carl Konegen, znamenalo s jistotou spíše *rakouské*. Výraz *německý* je zde chápán ve smyslu jazykově-kulturního okruhu.

Čtenáři získají nejen informace o mnoha proudech německého intelektuálního světa, ale dozvědí se i to, jaký vliv tyto proudy měly na nejpokročilejší slovanský národ; vhled do českých kulturních poměrů, který tyto skici poskytují, jistě nebude myslícímu pozorovateli poměrů rakouských nevtaný (Herbatschek 1902).⁹

Oproti tomuto na intelektuálně-kulturní argumentaci postaveném textu je jediný delší Herbatschkův „předmasarykovský“ text, knižní esej *Von Metternich bis Thun. 50 Jahre Österreich 1848–1898 (Od Metternicha k Thunovi. 50 let Rakouska 1848–1898)* z roku 1899, výrazně politický, s celorakouským dosahem.¹⁰ Profil literárního, resp. kulturního zprostředkování získávají Herbatschkovy texty tedy až po vstupu do vídeňského česko-rakouského okruhu (Masaryk, Machar). Přesto je Herbatschkova raná politická esej už nesena podobným internacionálním étosem. Herbatschek v ní na pozadí rekapitulace politického vývoje rakouské monarchie od roku 1848 předkládá návrh politického, ale i sociálního programu budoucího Rakouska, má-li, jak říká, nadále existovat. Tento program je jednoznačně moderní a postavený na demokratizaci: „Rakousko nemůže zpět, musí jen dopředu. Může se do budoucna uplatnit jen jako stát s politickou svobodou, která bude zajištěna moderními demokratickými prostředky“ (Herbatschek 1899, s. 57).¹¹ Kritika starého „policejního Rakouska“ (tamtéž, s. 56),¹² kterému vyčítá především politické poručnickování a střídavé využívání jednoho národa proti druhému, naznačuje, že jeho vize má blíže k demokratickému, liberálnímu socialismu než k tradičnímu centralistickému liberalismu 19. století.

Ještě v intencích přátelství s Masarykem a Macharem, které probíhalo na půdorysu intelektuálně-literárního zprostředkování mezi českým a vídeňským prostředím s přesahem do celého německy mluvícího prostoru,¹³ Herbatschek píše německy několik recenzí na novinky Macharovy, ale i jiných českých autorů. Navzdory časté představě o oddělenosti obou jazykových komunikačních okruhů jsou tyto recenze v českém tisku poměrně intenzivně recipovány, nezřídka ovšem také s ukřivděným

9 „Die Leser erhalten nicht nur Aufschlüsse über viele Strömungen der deutschen Gedankenwelt, sondern sie erfahren zugleich, wie diese Strömungen auf das fortgeschrittenste slavische Volk gewirkt haben; der Einblick, den diese Skizzen in die böhmischen Culturverhältnisse gewähren, wird dem denkenden Beobachter österreichischer Verhältnisse gewiss nicht unerwünscht sein.“

10 Kvůli svému přímému politickému postoji kniha vyšla ve švýcarském, a ne rakouském nakladatelství, a pouze pod iniciálami autora, nikoli pod jeho plným jménem.

11 „Für Österreich gibt es kein Zurück, nur ein Vorwärts. Es kann sein Dasein nur behaupten im Zeichen der politischen Freiheit, mit den Hilfsmitteln der modernen Demokratie.“

12 V originále „Polizeiösterreich“.

13 Ve vídeňském týdeníku *Die Zeit* Herbatschek publikuje v letech 1899 a 1900 několik knižních recenzí bohemikálních knih, převážně českojazyčných (srov. Kostrbová — Ifkovits — Doubek 2011, s. 384–388 a 406), např. memoárů Jana Herbena *Deset let proti proudu* (1898). V 6. čísle prvního svazku ročníku 1901 mnichovského modernistického literárního půlměsíčního *Die Gesellschaft* (s. 414–415) publikoval Herbatschek recenzi Jiráskova románu *Bitva u Lučence* (1900) a Ottovy reedice Erbenovy *Kytice z pověstí národních* (1901) a nekrolog Julia Zeyera (zemřel 30. ledna 1901). V něm vyzdvihuje Zeyera jako obratného spisovatele s celoevropskou zkušeností, který pochází z doby, kdy se „češství“ nevyklučovalo s němčinou.

gestem odmítány. Přehlédneme-li Herbatschkovy německé recenze německých překladů české beletrie spolu s českými resumé těchto recenzí, vznikne z toho ilustrativní *mélange* jevů v překladu ztracených (*lost in translation*) a nalezených (*found in translation*).

Jako příklad tohoto pohybu bych chtěl představit Herbatschkovu recenzi Zeyerova románu *Jan Maria Plojhar*, který v překladu Bedřicha Hlaváče (1868–1936, v knize uveden jako Friedrich Hlavac) vyšel roku 1908 v Ottově německojazyčné Slovanské románové knihovničce (Ottos Slavische Romanbibliothek). Herbatschek recenzi uveřejnil v *Neue Freie Presse* 14. března 1909 a hned 16. března vyšla krátká reakce v konzervativním listu *Venkov* 1909: „[Herbatschkův, J. B.] Posudek zní dost kousavě. Prý je to kniha plná blouznění a romantiky. K závěru cituje z ní kritik věty, které mají znít proti Čechům, a provází je mělkou poznámkou“ (Ze světa 1909). Anonymní redaktor *Venkova* se zjevně bere za „český román“ proti jeho nevyřčeně, ale předpokladatelně „německému“ recenzentovi. Jakou kritiku však přesně Herbatschek na Zeyera, po tažmo na Čechy uplatňuje? Už z letmého pohledu na originál Herbatschkovy recenze je zřejmé, že není kritická, a už vůbec ne vůči Čechům — naopak jim připisuje jistou velkorysost vůči autorům (jako Zeyer), kteří jsou z národního nebo patriotického hlediska problematičtí. Herbatschek tuto úvahu o Zeyerovi a Češích staví na následující větě z *Plojhara*: „Ta země, o které jsem snil s láskou od nejtutějšího věku, odbyla mě od sebe jako macecha. Jsem jí cizím, a ona stala se mně také cizí. Ne, ne! Není tomu tak! Miluji ji, miluji posud. [... — vynecháno v Herbatschkově recenzi, J. B.] Ne, nemám vlasti“ (Zeyer 1939, s. 186). Herbatschkovo hodnocení faktu, že Hlaváčův překlad vyšel, zní pak následovně: „Při známém nevděku vůči vlastním velikánům lze vlastně považovat za zázrak, že si Zeyera v jeho vlasti váží a že ho i za cenu jistých obětí přístupují německému čtenářstvu“ (Herbatschek 1909a).¹⁴

Vedle Herbatschkova respektu k tomu, že k překladu tohoto z patriotického hlediska nejednoznačného románu vůbec došlo, chci upozornit ještě na jeden bod. Herbatschek v recenzi mluví z metaperspektivy, nikoli jen jako recenzent knihy, ale jako (přející) kritik transferu mezi jazykovými společenstvími, který byl tímto překladem románu naplněn. Konkrétně řečeno: Herbatschek vítá, že Češi podali Němcům (jako jedno jazykové společenství druhému) důkaz své moderní, protože z nacionálního hlediska rozporuplné literární velikosti.

Tato vděčnost za literární překlady, které relativizují zdánlivě všudypřítomné a tím i zdánlivě pravdivé politické antagonismy, je základním gestem Herbatschkových recenzí literárních překladů z češtiny v době před první světovou válkou. Uvedu ještě jeden příklad. Následujícími slovy Herbatschek vítá Saudkův překlad Macharova *Říma*:

Kdo bude toto dílo číst, bude děkovat překladateli. Co by jinak věděla německá literární veřejnost o jedinečných dílech nejlepšího a nejvlivnějšího autora české moderny? O sporech o jednu venkovskou školu se dozví celý svět, ale to, že pod Macharovým vedením vznikla mladá a skutečně významná literatura, která aspiruje na to, aby

¹⁴ „Bei der bekannten Undankbarkeit gegenüber eigenen großen Männern ist es noch ein Wunder zu nennen, daß man Zeyer in seiner Heimat schätzt und ihn sogar unter Opfern dem deutschen Leserkreise zugänglich macht.“

hrála roli zásadního kulturního faktoru, ví jen hrstka nepředpojatých přátel nebo kosmopolitů, kteří vždy preferují pravé umění před úporným politickým hašteřením (Herbatschek 1909b).¹⁵

Podobné přesvědčení o kulturním smyslu zprostředkování, které v německojazyčném prostoru šíří nejlepší výkony české kultury se záměrem korigovat její jednostranný obraz, je ústřední i v případě Herbatschkových vlastních překladů Masaryka a Machara. To dokládá už citovaná Herbatschkova předmluva k německému překladu *Ideálů humanitních*.

O tom, že se Herbatschek v prvním desetiletí 20. století tímto apelem na kulturní zprostředkování soustavně snaží o přemostění příkopu vykopaného v antagonistickém politickém diskurzu mezi českými zeměmi a Vídní, svědčí nakonec rovněž jeho nejrozsáhlejší překladatelská práce — komentovaná antologie překladů z české literatury *Aus dem Bildersaal eines verkannten Kulturvolkes (Z obrazárny zneuznaného kulturního národa)*. Text vyšel v roce 1911 ve Vídni vlastním nákladem autora a v roce 1913 pod hlavičkou *Česko-německého komitétu*.¹⁶ Kniha obsahuje medailonky vybraných českých autorů (Havlíček, Svatopluk Čech, Palacký, Vrchlický, Masaryk, Machar, Brožík, Bedřich Smetana) a ukázky z jejich díla. Z Herbatschkovy poměrně obsáhlé předmluvy, která rekapituluje celý český národní autonarativ národa „nadaného“ k humanitě (srov. Herbatschek 1911, s. 5), jasně vyplývá autorský záměr publikace, zacílené na německojazyčné, resp. rakouské publikum:

Navzdory tomu všemu [tj. rozvinutému kulturním životu Čechů, J. B.] znají Nečeši sotva jména jejich nejslavnějších mužů a nevěřicně se usmívají, když se mluví o vynikajících [uměleckých a intelektuálních, J. B.] výkonech Čechů. Proto je třeba publikací, jako je tato. Skoncovat s ostudnou neznalostí, zbavit politováníhodné předsudky jejich zdánlivého opodstatnění může tato publikace tehdy, pokud bude přijata těmi, jimž je v první řadě určena. Kdo si alespoň částečně uchoval své kosmopolitní smýšlení, které mu umožní v sousedovi vidět nejen (pouze politický) národ [v orig. Nation, J. B.], ale i národ obecně, ten tuto knihu jistě přivítá (tamtéž, s. 12).¹⁷

15 „Wer dieses Werk liest, wird dem Übersetzer dankbar sein. Was wüßte die deutsche Leserwelt von den einzigartigen Schöpfungen des besten und einflußreichsten Vertreters der czechischen Moderne? Von den Streitigkeiten um eine Dorfschule erfährt die ganze Welt, aber daß sich unter Führung Machars eine junge und wirklich bedeutsame Literatur entwickelt hat und berufen ist, als Kulturfaktor eine Rolle zu spielen, weiß nur eine Schar unvoreingenommener Freunde oder Kosmopoliten, die dem öden politischen Zank die echte Kunst stets vorziehen.“

16 Kommissionsverlag des Deutsch-czech. Komitees.

17 „Trotz alledem und alledem kennt der Nicht-Czeche die Namen der berühmtesten Männer kaum und lächelt ungläubig, wenn von großartigen Leistungen die Rede ist. Darum tut eine Schrift, wie die vorliegende Not. Der beschämenden Unkenntnis ein Ende zu machen, den kläglichen Vorurteilen alle scheinbare Berechtigung zu nehmen, wird das Werk seiner Bestimmung dann gerecht werden, wenn es mit unvoreingenommener Stimmung Aufnahme bei jenen findet, für die es vorzüglich geschrieben ist. Wer sich ein Gutteil kosmopolitischen Empfindens bewahrt hat, das nicht die (nur politische) Nation, sondern das Volk im Nachbar sehen läßt, dem wird dieses Buch nicht unwillkommen sein.“

I zde tedy Herbatschkovy překlady plní především úlohu kulturního prostřednictví mezi dvěma jazykovými společenstvími, která mezi sebe postavila politickou bariéru: „V čase politických pútek vychází tato publikace jako symbol míru a smíření. Necht se myšlenka duchovního sbřatření odrazí v příznivém přijetí této knihy, která má být dárkem českým i německým spoluobčanům“ (tamtéž).¹⁸

2. SPOLKOVÝ ČINOVNÍK, AKTIVISTA

V letech před první světovou válkou a během ní Herbatschek převádí své aktivity mezi Vídní a českými zeměmi na institucionální nebo minimálně spolkovou úroveň. Významně se angažuje především v Německo-českém komitétu (Deutsch-czechisches Komitee) a ve Spolku Moravanů ve Vídni (Verein der Mährer in Wien). K tomu základní fakta: Herbatschek byl spoluzakladatelem, místopředsedou¹⁹ a organizačně i publikačně nejaktivnějším členem Komitétu, který byl založen v roce 1911 ve Vídni a existoval až do začátku války. Komitét stihl vydat celkem tři publikace: vedle již zmíněného přetisku Herbatschkovy české antologie *Aus dem Bildersaal eines verkannten Kulturvolkes* (1913) to byla popularizační brožurka s esejemi Heinricha Herbatschka a pražského filozofa blízkého realistickému hnutí Františka Krejčího (1858–1934) a s příspěvky osobností vyjadřujících podporu snahám Německo-českého komitétu (Telmann 1912), a konečně „ročenka“ *Das Erwachen. Jahrbuch zur Förderung der Kulturgemeinschaft* (Herbatschek 1914). Tato poměrně rozsáhlá publikace ukazuje, že Komitétu se v předvečer války podařilo shromáždit značný počet intelektuálně i politicky významných osobností, které se přihlásily k jeho programu „vnitrorakouského mírového hnutí“ (tamtéž, s. IV), založenému především na „kulturním společenství“ (*Kulturgemeinschaft*, srov. podtitul publikace) mezi českojazyčným a německojazyčným prostředím.

Úvodní studii *Österreich und seine Völker (Rakousko a jeho národy)* např. do „ročenky“ dodal pražský filozof a bývalý poslanec (1907–1911) realistů v Říšském sněmu František Drtina (1861–1925), pacifistický rozměr publikace reprezentuje příspěvek nositele Nobelovy ceny Alfreda H. Frieda (1864–1921), příspěvek o Macharovi napsal malíř Ernst/Arnošt Mandler (1886–1964), v jehož překladu Machar po válce také vyšel, a Machar sám v „ročenke“ uveřejnil kritickou esej s názvem *Österreichs Ruhm (Sláva Rakouska)*, v níž napadá a zesměšňuje rakouský militarismus.²⁰ Právě kvůli tomuto textu byla „ročenka“ ostře odmítnuta v bojovnějším segmentu rakouského tisku²¹ a následně také zkonfiskována (Telmann 1921).²² Poprvé však Komitét vstoupil

18 „In einer Zeit politischer Fehden erscheint dies Werk als Symbol des Friedens und der Versöhnung. Möge der Gedanke der geistigen Verbrüderung seinen Ausdruck in gütiger Aufnahme des Buches finden, das ein Geschenk sein soll an die czechischen und deutschen Mitbürger.“

19 Předsedou spolku byl zvolen Fritz Telmann (srov. Telmann 1921).

20 Heinrich Herbatschek tento Macharův fejeton přeložil, překlad vyšel také ve vídeňském týdeníku *Die Wage* (17. a 24. květen 1913, č. 20 a 21, s. 487–492 a 511–517).

21 *Danzers Armeezeitung*, 4. červen 1914, s. 9

22 I mezi Herbatschkovými vlastními texty nalezneme výslovně pacifistický text, samostatně vydanou esej *Unser Seelenleben im Völkerkriege (Náš duchovní život ve světové válce)*, která

do světa vídeňských i pražských médií v listopadu 1912 tím, že ve Vídni uspořádal úspěšný večer k poctě Jaroslava Vrchlického, který zemřel dva měsíce předtím (9. září 1912). Na akci, která probíhala v němčině a spoluorganizoval ji i Emil Saudek, Vrchlického uctil mimo jiné i Otokar Fischer.

Pro činnost Komitétu celkově se tento Vrchlického večer svým kulturně-zprostředkujícím zaměřením jeví být minimálně stejně reprezentativní jako jeho znatelněji politické aktivity v předvečer války. Herbatschkovy vlastní texty pro kolektivní publikace Komitétu (mimo jeho starší *Obrazárnu*, která se soustřeďuje na umění) jsou spíše už politické, navzdory heslu o kulturním společenství v podtitulu „ročenky“ *Probuzení*. Pro druhou publikaci Komitétu (Telmann 1912) píše Herbatschek studii *Beiträge zur deutsch-czechischen Frage (Úvahy k německo-české otázce)*, která je zařazena na úvod brožury. V ní se obrací proti nacionálním šovinismům na obou stranách, které, jak říká, před rokem 1848 neexistovaly:

*To, čemu se dnes říká nacionalismus a co se chápe jako základ politiky, bylo mužům jako Hus, Komenský, A. Smetana, Šafařík stejně cizí jako německo-českým básníkům Moritzi Hartmannovi, Meißnerovi, Ebertovi, kteří považovali oba jazyky a tím i obě etnika za rovnoprávné [...] (Herbatschek 1912, s. 4).*²³

Ačkoli by bylo možné s Herbatschkem minimálně v některých případech, např. v případě Meißnerově, polemizovat, je zjevné, že německo-českou otázku vidí v podstatě stejně jako v minulých letech — možnost jejího překonání spatřuje ve sblížení jazykově-národních společenství založeném především na kulturním uznání Čechů v německojazyčném světě, ačkoli přitom nehýří optimismem:

*Zdá se, že je příliš odvážné požadovat, abychom se podrželi objektivitu a odmítli politická hesla. Respekt ke kulturní činnosti druhého národa musí vzejít z porozumění a víry v pojem i obsah humanismu; proto je naprosto nutné bránit se předsudkům a odsuzovat vědomé přehlížení kulturních výkonů druhého národa coby barbarství (tamtéž, s. 5–6).*²⁴

---

vyšla v roce 1915 a zakládá se na přednášce z 15. ledna 1915, proslovené ve vídeňské Uranii (Herbatschek 1915, s. 5). Pro Herbatschka, který byl necelý rok předtím vyšetřován kvůli „ročence“ *Probuzení* (srov. Telmann 1921), takto ostře pacifistické angažmá nebylo bez nebezpečí. Formálně také ještě vyšla v nakladatelství Komitétu (Komiteeverlag Wien), i když ji Telmann (tamtéž) mezi publikace Komitétu výslovně nezahrnuje.

23 „Das, was man heute Nationalismus nennt und zum Ausgangspunkt der Politik nimmt, war Männern wie Huß, Komenský, August Smetana, Jungmann, Šafařík [sic] ebenso fremd wie den deutsch-böhmischen Dichtern Moritz Hartmann, Meißner, Ebert, welche beide Sprachen und darum auch beide Volkstämme als gleichberechtigt betrachteten [...]“

24 „Es scheint, daß man zuviel verlang, wenn vor allem Objektivität und Lossagung von politischen Schlagworten begehrt wird. Die Wertung der Kulturarbeit des einen Volkes muß ihren Ausgangspunkt von dem gläubigen Verständnis für Begriff und Inhalt des Humanismus nehmen; darum ist absolut geboten, Vorurteile und Voreingenommenheiten zu bekämpfen und das bewußte, absichtliche Ignorieren der Leistungen des anderen Volkstammes als Barbarismus zu verurteilen.“

Činnost Herbatschkem založeného a vedeného Spolku Moravanů ve Vídni (Verein der Mährer in Wien) se mi na základě zmínek v rakouském dobovém tisku podařilo doložit v letech 1913 až 1920, je ale pravděpodobné, že jeho aktivita byla delší.²⁵ Herbatschek je i v jiných svých aktivitách napojen na charitativní organizace, např. výnos jeho pacifistického spisu *Unser Seelenleben im Völkerkriege* z roku 1915 byl explicitně určen „vdovskému a sirotčímu fondu všech armád“ (Herbatschek 1915, s. 1),²⁶ aktivity Spolku Moravanů však byly explicitně zaměřeny na charitativní potřeby moravských institucí (např. nemocnic) nebo obcí a Herbatschek je uveřejňoval většinou jako výzvy ke sbírkám s apelem na moravské krajany žijící ve Vídni, resp. v Rakousku. Nové členy hledá Spolek Moravanů 25. 12. 1913 v *Neues Wiener Tagblatt*, 1. 12. 1914 Spolek žádá v *Neue Freie Presse* o pomoc pro nově zřízené, resp. ze všech armádních budov v Kroměříži přebudované nemocnice, které, jak Herbatschek píše, věnoval kardinál dr. Bauer a kde budou umístěny téměř dva tisíce vojáků. 8. 3. 1915 žádá Spolek v *Neue Freie Presse* o čtivo pro moravské nemocnice, 8. 11. 1917 v témže listě o příspěvky na vánoční nadílku a ještě 21. 11. 1920 o dary pro občany požárem poničené obce Třešť (*Illustrierte Kronenzeitung*).

Svým způsobem syntézou Herbatschkových politických názorů, jeho antinacionalismu a pacifismu, jeho charitativní aktivity i jeho vlastní biografie je jeho moravský román *Ist die Liebe tot? (Copak láska zemřela?)* z roku 1921. Analyzovat tento obsáhlý text, který rekapituluje modely národních sebeidentifikací v moravském maloměstě na konci 19. a začátku 20. století, by přesahovalo rámec příspěvku. Stručně lze shrnout, že román má opačnou výstavbu než na začátku 20. století vznikající pražské německé studentské romány (např. K. H. Strobl: *Das Wirtshaus zum König Przemysl*, 1913) nebo tzv. *grenzlandromány* (např. H. Watzlik: *O Böhmen*, 1917). Dějový vzorec tzv. *bildungsrománu* mají společný, ale mladý protagonista v něm nezažívá „prozření“, kterého se dostává protagonistům Stroblovým a Watzlikovým, totiž že otevřený a vstřícný postoj vůči národní jinakosti (Čechům, či častěji Češkám) je smrtící pro osobní i národní identitu (Němců). Herbatschkův protagonista naopak dospívá od pubertálního, gymnaziálního němectví k odporu vůči nacionálnímu boji přes respekt k české kultuře až k pochopení „české“ politiky. Herbatschek se pokouší ukázat pomýlenost jazykového nacionalismu a nechává ho překonat mladým protagonistou židovského původu. Román i svou recepcí významně vstupuje do kontextu nové Československé republiky, kde se s ním nadšeně identifikuje jeden z ústředních přispěvatelů brněnského kosmopolitního časopisu *Die Wahrheit*, spisovatel Karl Wilhelm Fritsch (1874–1938). Fritsch v Herbatschkově románu vidí „knihu naší doby“ (Fritsch 1921, s. 55),²⁷ staví ji nad svůj tematicky příbuzný úspěšný román *Um Michelburg* (1911) a identifikuje v ní všechny cíle, které sleduje také časopis *Die Wahrheit*. Nezmiňuje přitom, že Herbatschek patří do širšího okruhu redakce brněnského časopisu; jeho nadšení z románu se ovšem jeví nelíčené.

V příspěvcích pro brněnský týdeník *Die Wahrheit (Pravda, 1919–1923)* vydávaný místní Kosmopolitní společností (1919–1924; srov. Jeřábek 1999) Herbatschek dosahuje

25 Ještě v roce 1929, v Herbatschkově pozdějším projektu, časopisu *Der Nachbar*, najdeme zmínku o aktuální činnosti *Spolku Moravanů ve Vídni (Nachbar 1, 1929, č. 11/12, s. 2)*.

26 „Witwen- und Waisenfonds der gesamten bewaffneten Macht.“

27 „Ein Buch unserer Zeit oder besser gesagt: *Das Buch unserer Zeit*.“

průniku mezi svou literárně a esejisticky zaměřenou zprostředkovatelskou aktivitou. Ve *Wahrheit* se projevuje jako jeden z umírněnějších, ale také — slohově i koncepčně — nejzralejších autorů, ačkoli patřil pouze k širšímu okruhu přispěvatelů tohoto časopisu. Ve čtyřech delších příspěvcích, které vyšly nepravidelně mezi lety 1919 a 1921, se sice explicitně nevěnuje otázce rakousko-československého zprostředkování, jak by se dalo očekávat na základě jako aktivit v Německo-českém komitétu nebo ve Spolku Moravanů, ale vyslovuje se k obecným kulturně-historickým, resp. filozofickým tématům. Transfer, který tímto realizuje, tedy není přímým, intencionálním mezinárodním zprostředkováním, ale přesto jde v širším smyslu o kulturní překlad — Herbatschek do časopisu vnáší kromě svého masarykovského horizontu (pohybujícího se tedy po ose Praha — Vídeň — Brno) specifickou vídeňskou perspektivu socialismu jako nutné kulturní tendence doby.

Příkladem tohoto intelektuálního transferu může být Herbatschkův esej *Strážák socialismu (Das Gespenst des Sozialismus)*, který ve *Wahrheit* vyšel už v říjnu 1919. Je třeba předeslat, že otázka socialismu, resp. revoluce byla mezi brněnskými kosmopolity, poměrně pevně sjednocenými především sdíleným radikálně odmítavým názorem na (jakýkoli) nacionalismus, pověstným ostrším, které je rozdělovalo, což lze dobře sledovat v rozporných článcích ústředních členů redakce k tomuto tématu (srov. Budňák 2019). Mezi nimi byli vedle liberálně-levicových spisovatelů a intelektuálů (K. W. Fritsch; srov. Mareček 2001) také příslušníci středního podnikatelského stavu (např. předseda kosmopolitů a vydavatel *Wahrheit* Edmund Rosenberg). Do kontinuální interní debaty o socialismu, realizované ovšem na stránkách týdeníku, vstupuje Herbatschek se stanoviskem, že socialistické hnutí není po válce „módou, ale kulturní vlnou, dalším stupněm vývoje lidstva“ (Herbatschek 1919/1920, s. 33),²⁸ na jehož základě bude stát nová poválečná společnost. Ve prospěch socialismu neargumentuje ideologicky, ale zaprvé jako právník a ekonom („Ale postupně se připravuje, jak dokazují zčásti již přijaté, zčásti právě připravované zákony, zneplatnění ekonomiky na individuálním základě a nastává přechod od soukromého hospodaření ke společně řízenému provozu“; tamtéž, s. 34)²⁹ a zadruhé jako pacifista a etik: „Socialismus jako kulturní hnutí — nikoli jako čistě proletářský ekonomický boj — vyžaduje [od všech občanů, J. B.] více: omezení vlastních potřeb, překonání sebe sama, uznání práva na práci, výdělek a osobní rozvoj pro každého, respekt a lásku ke všem lidem“ (tamtéž).³⁰ Podle Herbatschka tedy celá evropská společnost stojí na prahu jakési obecné socializace, jejímž aktérem není primárně proletariát a která nebude mít podobu třídního boje, ale přesto vyradí a nahradí kapitalistický model (soukromého, individuálního) hospodářství. Měšťanská společnost se má a podle Herbatschka bude socializovat sama — a on jí vysvětluje, že tento pohyb je

28 „[...] keine Mode [ist], sie bedeutet nämlich eine Welle der Kultur, der Entwicklung der Menschheit.“

29 „Aber nach und nach bereitet sich, wie die teils geschaffenen, teils vorbereiteten Gesetze beweisen, die Außerkraftsetzung der Einzelwirtschaft auf bisherige Basis, die Hinüberleitung des Privatunternehmens in den gemeinschaftlichen Betrieb vor.“

30 „Der Sozialismus als Kulturbewegung — nicht als rein proletarischer Wirtschaftskampf — verlangt mehr: Entsagung, Selbstüberwindung, Anerkennung des Rechtes auf Arbeit, Verdienst und Entwicklung für jedermann, Menschenachtung und Menschenliebe.“

už v plném proudu a bude vyžadovat nutnou změnu postoje k majetku i radikální rozšíření lidských práv.

O dva roky později, v dlouhé eseji *Filozofie všedního dne* (*Philosophie des Alltags*), se Herbatschkova antikapitalistická rétorika ještě zesiluje. Motto si bere od Thomase Carlyla: „Pohledte! Nabídka a poptávka nejsou jediným přírodním zákonem; platba v hotovosti není jediným závazkem mezi lidmi“ (Herbatschek 1921/1922, s. 225).³¹ Současně ovšem také slábne jeho entuziasmus vůči socialismu, který pro něj v roce 1919 doposud nebyl strašákem; musí tento pojem ještě více odklonit od roviny každodenní politiky, aby ho mohl přijmout. Herbatschek tvrdí, že komunisté nejsou natolik upřímní, aby si přiznali, že úplná rovnost není a nebude možná. Sociální demokracii naopak vyčítá, že „se daleko víc zabývá řešením dílčích politických a ekonomických problémů než zvyšováním duchovní úrovně obyvatel, potíráním hrubosti, nevědomosti a podlosti“ (tamtéž, s. 232).³² Podobně nerealisticky se jeví Herbatschkovy návrhy pro „všední život“, které jsou mimochodem velmi podobné Masarykovým „ideálům humanitním“, jež Herbatschek překládal o dvacet let dříve. Příklad: „Udržení duchovní čistoty v bojích a špíně všedního dne, oproštění ducha od tlaku způsobeného materiální nouzí jsou mnohem důležitější problémy než nové daně a republika rad“ (tamtéž, s. 233).³³ Vzletným tónem nakonec Herbatschek formuluje poslední apel, jakousi prorocky zabarvenou stručnou kulturní historii Západu: „Čím bylo před staletími náboženství, co od dob Rousseauových lidstvu prorokoval socialismus, to bude v budoucnosti postaveno na lásce: spása naší duše“ (tamtéž, s. 236).³⁴ Herbatschek se tedy ve svých příspěvcích do brněnského kosmopolitního časopisu vyslovuje pro extrémně náročný, ale také velmi abstraktní etický program, který aktualizuje Masarykovy *Ideály humanitní*, současně je však též stává nad tento svět, do výšin. O to překvapivější jak pak poslední zvrát Herbatschkovy intelektuální a aktivistické kariéry.

3. HOSPODÁŘSKÝ DIPLOMAT

V lednu 1929 Herbatschek začíná ve Vídni vydávat časopis *Der Nachbar* (*Soused*), jehož podtitul zní *Blätter zur Förderung der Kulturgemeinschaft und Völkerverständigung* (*Časopis pro podporu kulturního společenství a porozumění mezi národy*), který je orgánem Rakousko-československé společnosti, vzniknuvší 10. ledna 1929 přejmenováním z Rakousko-československého spolku. První čísla časopisu *Nachbar* se jeví jako

31 „Seht! Angebot und Nachfrage ist nicht das einzige Naturgesetz; Barzahlung ist nicht die einzige Verpflichtung der Menschen gegeneinander.“

32 „[...] viel mehr mit politischen und ökonomischen Lösungen befaßt [ist] als mit der Hebung des geistigen Niveaus im Volke, mit der Bekämpfung von Rohheit, Unwissenheit und niedriger Gesinnung.“

33 „Die Reinerhaltung des Seelischen von Kampf und Schmutz des Alltags, die Befreiung des Geistes von Anfechtungen der wirtschaftlichen Not sind viel wichtigere Probleme als neue Steuern und Räteregierung.“

34 „Was vor Jahrhunderten die Religion, was seit Rousseau der Sozialismus der Menschheit geweihsagt, das wird in Zukunft die Liebe verheißen: das Heil unserer Seele.“

typický Herbatschkovský pokus o kulturní zprostředkování jako protiváhu politické animozity, resp. netečnosti, sestavený po umělecké a intelektuální stránce z reminiscencí česko-rakouské moderny kolem roku 1900 (Masaryk, Machar, Březina³⁵). Po stránce politické jde o směsici kritiky nacionalismu, pacifismu, charitativních projektů a pokusů o formulaci evropské kolektivní identity. Mezi přispěvateli jsou kromě Herbatschka a osob z jeho starších kruhů (Telmann, A. H. Fried, Ernst Mandler atd.) i někteří výrazní středoevropští intelektuálové, např. Rudolf Pannwitz nebo Přemysl Pitter.

Od 4. čísla druhého ročníku časopisu *Nachbar* v dubnu 1930 postupně nastává zásadní změna, resp. rozšíření³⁶ jeho agendy, která znamená i změnu v orientaci Herbatschkových zprostředkovatelských aktivit mezi Rakouskem a Československem. Číslo poprvé nese podtitul *Ústřední list rakousko-československého cizineckého ruchu* (*Zentralblatt für den österreichisch-tschechoslowakischen Fremdenverkehr*) a informuje o založení Sekce turistického ruchu (*Fremdenverkehrssektion*) Rakousko-československé společnosti, jejímž zakladatelem a předsedou byl Heinrich Herbatschek. Počínaje již posledním číslem ročníku 1929 poprvé dostávají hodně prostoru představitelé průmyslu: dr. Großmann, prezident Obchodní a průmyslové komory v Praze, píše o tom, že Československo může využít rakouský trh k expanzi na jih, na východ, do Orientu i do Německa, známý textilní průmyslník a předseda liberecké Obchodní a živnostenské komory Theodor Liebig zase chválí rušení celních bariér. Oba texty jsou formulovány jako impulzy k překonání nacionalismu, v tomto případě hospodářského — v tom navazují na profil listu, jen argumentaci převádějí do jiného oboru:

Abychom tento potenciál [hospodářskou expanzi československých podniků přes Rakousko dál do zahraničí, J. B.] mohli realizovat, potřebujeme zásadním způsobem připravit veřejné mínění obou národů na zmírnění ostrých národnostních rozporů. Proto má zlepšené a zintenzivněné kulturní sblížení obou zemí zcela výjimečný význam. Také zde by se totiž opět potvrdilo, že i ze snah o kulturní spolupráci bezpochyby mohou vzejít výhodné hospodářské výsledky (Großmann 1929, s. 4).³⁷

Především se ale zdá, že Herbatschkovi se díky novému hospodářsko-turistickému profilu konečně podařilo nalézt produktivní půdorys pro časopis *Nachbar* i pro své další zprostředkovatelské aktivity. O tom svědčí jeho příspěvek, který vydal pod pseudonymem Moravan,³⁸ a který nesl vzhledem k linii časopisu zdánlivě nepatřičný

35 Esej „Zasvěcení života“ (1903) v překladu Paula/Pavla Eisnera („Weihung des Lebens“).

36 I nadále v časopise vycházejí literární příspěvky, např. studie *Die jüngste Epoche der tschechischen Literatur* od Arna Nováka (*Nachbar* 3, č. 4/5, s. 3–4) nebo překlady (kupř. překlad Čapkovy povídky *Šlépěj*, něm. *Der Fußstapfen*, *Nachbar* 3, č. 4/5, s. 6–7).

37 „Um nun diese Möglichkeit herbeizuführen, bedarf es einer entscheidenden Vorbereitung der öffentlichen Meinung der einzelnen Völker, die auf die Milderung der schroffen nationalen Gegensätze hinarbeiten müßte. Zu diesem Zwecke wäre die verbesserte und vergrößerte kulturelle Annäherung der Länder von außerordentlicher Bedeutung. Hier würde sich wieder so recht erweisen, daß sich auch aus kulturellen Annäherungsversuchen zweifellos günstige wirtschaftliche Ergebnisse erzielen lassen.“

38 Česky v německém textu.

nadpis *Pohraničí (Grenzland)*. Nepíše se v něm však o bojích na česko-německém jazykovém pomezí, ale o tom, jak může podpora cizineckého ruchu — především v československém pohraničí, odtud název čísla — eliminovat rozbroje mezi národy:

Na poli cizineckého ruchu neexistují rozdíly mezi různými národními perspektivami, neexistuje tam jiná konkurence než ta, při níž se na základě loajality k vlastní příslušnosti respektují vlastnosti druhé země. Takováto soutěž prospívá pozitivnímu rozvoji obou území. Tím, že omezíme možnosti přechodu hranic, že budeme vydávat zákazy a jiná omezení, uškodíme nejen této zdravé soutěži, ale především vlastnímu zájmu. Západoevropan, který chce navštívit Karlovy Vary nebo Piešťany, může přicestovat přes Rakousko a prohlédnout si krásu rakouské přírody; Maďar nebo Polák, který chce jet do Německa, se může na cestě zdržet v Československu (Herbatschek 1929, s. 3).³⁹

Pointa těchto úvah je jednoduchá: národní rozpory lze nahradit hospodářskou, především turistickou spoluprací.⁴⁰

Tento program, k němuž se hlásí i další ročníky časopisu *Nachbar* a který se v profilu časopisu rychle stává dominantní silou, formuluje týž Heinrich Herbatschek, který o deset let dříve v brněnské *Wahrheit* plédoval pro mimohospodářská řešení národnostní otázky a proti komercialismu, v němž viděl příčinu světové války. Abstraktní humanismus Herbatschkova článku *Filozofie všedního dne* z roku 1921 byl nahrazen turismem, který má sloužit stejnému účelu: mezinárodnímu porozumění.

Druhý a třetí ročník časopisu *Nachbar*, vydávané v letech 1930 a 1931, dokládají jeho rozkvět ve znamení nového, komerčního světa blízkého modelu mezinárodního zprostředkování. Herbatschkovy turistické sekce Rakousko-československé společnosti se ujímá příslušné československé i rakouské ministerstvo, 1930 se konají konference Sekce turistického ruchu v Brně a ve Vídni, které se setkávají se značným zájmem. Je evidentní, že nabídka Sekce turistického ruchu provozovat turistická informační místa v obou zemích, jejichž cílem bude poskytovat turistické informace o partnerské zemi, odpovídá na intenzivní poptávku. Herbatschkovi se hlásí četné firmy podnikající ve sféře cestovního ruchu s žádostmi o zveřejňování svých materiálů ve vídeňském informačním místě. Ze zprávy z prvního kongresu turistického ruchu v Brně je patrné, že zprostředkující roli časopisu si bezesbytku osvojil i tento nový komunikační kanál:

³⁹ „Auf dem Gebiete des Fremdenverkehrs gibt es keine Verschiedenheiten der Anschauungen, keine andere Konkurrenz als die der loyalen Anerkennung der beiderseitigen Eigenschaften und Merkmale der Länder und Gebiete. Ein solcher Wettstreit ist zur gedeihlichen und ersprießlichen Entwicklung notwendig. Durch Behinderung der Grenzüberschreitung, durch Verbote und Schwierigkeiten wird dieser Wettbewerb nicht nur unterbunden, ja noch mehr, man schädigt dadurch die eigenen Interessen. Der Westeuropäer, der Karlsbad oder Pesty an besuchen will, möge durch Österreich fahren und sich seine Naturschönheiten ansehen; der Ungar und Pole soll, wenn er nach Deutschland will, sich in der Tschechoslowakei aufhalten.“

⁴⁰ To, že Herbatschek s tímto programem narazil na větší odezvu než předtím, dokazuje i přetisk tohoto textu z časopisu *Nachbar* v dvouměsíčníku *Náraz*, časopisu Akademického spolku ve Vídni (roč. 3, 1931, č. 1).

Výsledky tohoto kongresu se již projeví tím, že početné obce, korporace, lázně a letoviska projeví přání stát se členy Sekce turistického ruchu naší společnosti [Rakousko-československé společnosti, J. B.]. [...] Za účelem zintenzivnění cestovního ruchu a návštěvnosti letovisek, lázní a turistických středisek jsme se také zasadili o podporu dvojjazyčného fungování všech důležitých úkonů (Herbatschek 1931, s. 6).

V září 1930 je konečně s podobně ekonomicko-diplomatickým zaměřením založena i reciproční organizace, Československo-rakouská společnost v Praze, na níž se aktivně podílel např. tehdejší československý vyslanec ve Vídni, pozdější ministr v Hodžově a Syrového vládě Hugo Vavrečka.

V letech 1930 a 1931 se Herbatschek ve svých textech pro časopis *Nachbar. Zentralblatt für den österreichisch-tschechoslowakischen Fremdenverkehr* pokouší postavit etické cíle, které sledoval už od svého masarykovského angažmá kolem roku 1900, na pragmatický základ. S rostoucím sebevědomím v tom vidí „počátek nové éry“, která konečně přivede národní třenice a fanatismus na obou stranách k pádu. Hlavní argument, o nějž tuto naději opírá, je nyní hospodářský. Formuluje jej např. v srpnovém čísle 2. ročníku (1930) časopisu v úvodníku s názvem *Die Brücke (Most)*: „Nelze stále opakovat bitvu na Bílé hoře. Musíme si uvědomit, že touha po míru a po ukončení národnostních rozporů je silná na obou stranách, protože tyto rozepře a z nich plynoucí roztrpčení škodí hospodářskému vývoji“ (Herbatschek 1930b, s. 2).⁴¹ V následujícím dvojčísle neskrývá hrdost nad tím, že jím založené organizace fungovaly a fungují jako fóra, kde „základní hodnoty lidskosti a pacifismu nejsou jen prázdným gestem, ale realizují se v praxi, hledají se formy vzájemného kontaktu mezi národy, hodnoty vzájemně otevřené výměny, vstřícnosti a smíření a kde se hledají možnosti, jak proniknout až k zatvrzelému srdci tak, aby i z něho vystoupila čistá a pravá láska k bližnímu“ (Herbatschek 1930c).⁴²

4. ZÁVĚR

Provedená analýza historie zprostředkovatelských aktivit Heinricha Herbatschka mezi Vídní, Moravou a Prahou — jakkoli spíše letmá a částečná — odkrývá množství kontinuit i množství nových pokusů tyto kontinuity realizovat. Všemi pokusy, ať už probíhají čistě v literárním poli nebo na půdorysu spolků či diplomatické činnosti, se

41 „Man kann die Schlacht am Weißen Berge nicht noch einmal schlagen. Man muß erkennen, daß die Sehnsucht nach friedlichen Zuständen, nach Beendigung des nationalen Haders auf beiden Seiten mächtig ist, weil die wirtschaftliche Entwicklung durch solche Zwistigkeiten und die durch sie erzeugte Erbitterung schwer geschädigt wird.“

42 „[Hier werden im Geiste Masaryks] Grundsätze der Menschlichkeit und der Friedensgesinnung nicht bloß als Lippendienst gepredigt, sondern praktisch erprobt, Formeln für den gegenseitigen Verkehr von Volk zu Volk gefunden, Werte zum Austausch des Wohlwollens, des Entgegenkommens und der Versöhnung ausfindig gemacht und der Versuch unternommen, die Kruste von verhärteten Herzen zu lösen, damit die Reinheit der wahren Menschenliebe zum Vorschein komme.“

prolíná silný etický náboj, který zjevně vzešel z masarykovského impulzu. Ten vzal Herbatschek za svůj již jako student pražských a vídeňských práv a uplatňoval ho jako romanopisec, esejista, charitativní pracovník i organizátor praktických zprostředkovatelských aktivit. Další linku silné kontinuity tvoří Herbatschkova představa o primární roli kultury, kulturního zprostředkování a kulturního překladu v procesu, jehož cílem je oslabování politických nacionalismů na obou stranách. V určitých obdobích, např. v prvním desetiletí 20. století, vidí protiklad politiky a kultury poměrně ostře, postupně však pro svůj aktivismus nachází širší základnu — nejprve díky aktivitě v „občanském“, tj. angažovaném spolkovém sektoru (Verein der Mährer), poté i jako nadstranický esejista integrující kulturní a politickou výpověď (příspěvky pro *Wahrheit*) a konečně jako organizátor platformy (Österreichisch-Tschechoslowakische Gesellschaft, *Nachbar*, Fremdenverkehrssektion), které se — stále v rámci téhož masarykovského étosu — alespoň na pár let daří úspěšně propojit uměleckou, intelektuální, politickou a hospodářskou sféru.⁴³

LITERATURA

- Budňák, Jan:** Nationalismuskritik in der Brüner Zeitschrift Die Wahrheit und der (Inter-)Aktionsradius der Brüner Kosmopoliten. In: Marek Nekula (ed.): *Zeitschriften als Knotenpunkte der Moderne/n. Prag — Brünn — Wien*. Winter, Heidelberg 2019, s. 197–222.
- Fritsch, Karl Wilhelm:** Bücher der Zeit. Heinrich Herbatschek: *Ist die Liebe tot? Wahrheit* 3, 1921, č. 4, s. 55–57.
- Großmann, Arnošt:** Die tschechoslowakische Industrie und das deutschösterreichische Problem. *Nachbar* 1, 1929, č. 11/12, s. 3–4.
- Hájek, Tomáš:** *Heinrich Herbatschek als Herausgeber der Zeitschrift Nachbar*. Diplomová práce, FF MU Brno, 2009 <<https://is.muni.cz/th/nt95g/>> [17. 2. 2020].
- Herbatschek, Heinrich:** *Von Metternich bis Thun. 50 Jahre Österreich 1848–1898*. Caesar Schmidt, Zürich 1899.
- Herbatschek, Heinrich:** Vorbemerkung. In: Thomas Garrigue Masaryk: *Die Ideale der Humanität*. Carl Konegen, Wien 1902, s. 1.
- Herbatschek, Heinrich:** Julius Zeyer. *Jan Maria Plojhar*. *Neue Freie Presse*, 1909a, č. 16007, 14. 3., s. 37.
- Herbatschek, Heinrich:** *Rom*. Von J. S. Machar. *Neue Freie Presse*, 1909b, č. 16241, 7. 11., s. 40.
- Herbatschek, Heinrich:** *Aus dem Bildersaal eines verkannten Kulturvolkes*. Selbstverlag, Wien 1911.
- Herbatschek, Heinrich:** Beiträge zur deutsch-czechischen Frage. In: Fritz Telmann (ed.): *Publikationen des deutsch-czechischen Komitees in Wien II*. Verlag des deutsch-czechischen Komitees, Wien 1912, s. 3–19.
- Herbatschek, Heinrich (ed.):** *Das Erwachen. Jahrbuch zur Förderung der Kulturgemeinschaft*. Verlag des deutsch-czechischen Komitees, Wien 1914.
- Herbatschek, Heinrich:** *Unser Seelenleben im Völkerkriege. Ethische Betrachtungen*. Komiteeverlag, Wien 1915.
- Herbatschek, Heinrich:** Das Gespenst des Sozialismus. *Wahrheit* 1, 1919/1920, č. 2, s. 33–34.
- Herbatschek, Heinrich:** Philosophie des Alltags. *Wahrheit* 3, 1921/1922, č. 15, s. 225–236.
- Herbatschek, Heinrich [pseud. Moravan]:** Grenzland. *Nachbar* 1, 1929, č. 11/12, s. 2–3.

⁴³ Za inspiraci k napsání této studie a velmi cenná doplnění děkuji Lucii Merhautové a Michalu Toporovi.

- Herbatschek, Heinrich:** Persönliche Erinnerungen an Masaryk. *Nachbar 2*, 1930a, č. 3, s. 2.
- Herbatschek, Heinrich:** Die Brücke. *Nachbar 2*, 1930b, č. 7/8, s. 1–2.
- Herbatschek, Heinrich:** Ein Nachwort. *Nachbar 2*, 1930c, č. 9/10, s. 1.
- Herbatschek, Heinrich:** Neue Wege zur Fremdenverkehrs-Förderung. *Nachbar 3*, 1931, č. 1, s. 6.
- Jeřábek, Miroslav:** Die Kosmopolitische Gesellschaft in Brünn — Forum des Weltbürgertums in einer bilingualen Stadt. In: *Berichte und Beiträge des Geisteswissenschaftlichen Zentrums Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas*. Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas, Leipzig 1999, s. 282–291.
- Jeřábek, Miroslav:** Pokusy o německo-české porozumění ve Vídni v posledních letech před první světovou válkou. *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd* 26, 2012, č. 2, s. 102–110.
- Kostrbová, Lucie — Ifkovits, Kurt — Doubek, Vratislav:** *Die Wiener Wochenschrift Die Zeit (1894–1904) als Mittler zwischen der tschechischen und Wiener Moderne*. Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha — Österreichisches Theatermuseum, Wien 2011.
- Machar, Josef Svatopluk:** *Vídeňské profily*. Dubský, Praha 1919.
- Mareček, Zdeněk:** Vom Mitarbeiter Strobls zum Mitglied der Kosmopolitischen Gesellschaft. Zum Werk des Brünner Prosaisten Karl Wilhelm Fritsch. In: Ingeborg Fiala-Fürst — Jörg Krappmann (eds.): *Deutschböhmisches Literatur*. Univerzita Palackého, Olomouc 2001, s. 269–296.
- Marek, Libor:** *Zwischen Marginalität und Zentralität. Deutsche Literatur und Kultur aus der Mährischen Walachei (1848–1948)*. Univerzita Tomáše Bati, Zlín 2018.
- Programm des kaiserlich-königlichen deutschen Staatsgymnasiums in Kremsier*. Selbstverlag, Kremsier 1897.
- Telmann, Fritz:** Das deutsch-tschechische Komitee in Wien. Erinnerungen und Ausblick. *Prager Presse* 1, 1921, č. 24, 21. 4., s. 2.
- Telmann, Fritz (ed.):** *Publikationen des deutsch-czechischen Komitees in Wien II*. Verlag des deutsch-czechischen Komitees, Wien 1912.
- Ze světa uměleckého*. *Venkov* 4, 1909, č. 64, 16. 3., s. 7.
- Zeyer, Julius:** *Jan Maria Plojhar* [1891]. Sv. 1. Česká grafická unie, Praha 1939.